

СУЧАСНА ЗОВНІШНЯ ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЕНЕРГОБЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

О. С. Власюк, Д. К. Прейгер

УДК 620.91 (470+477)

Глобальний характер енергетичних проблем, посилення останнім часом їх політизації, а також об'єктивна значущість паливно-енергетичного комплексу Російської Федерації у світовій енергетиці (енергетичний фактор посідає одне з пріоритетних місць у системі дво- та багатосторонніх відносин РФ із більш ніж 80 країнами світу, а експорт енергоресурсів становить 2/3 загального обсягу товарного експорту) визначають важливу роль зовнішньої енергетичної політики цієї країни як у світі загалом, так і особливо щодо України у контексті її безпрецедентної залежності від надходження ресурсів з РФ для забезпечення власної енергетичної безпеки та значної транзитної залежності РФ від України. Російській Федерації належить провідне місце у формуванні глобальних пріоритетів світової енергетичної політики та дипломатії, вона суттєво впливає на розвиток економіки багатьох енергозалежних країн, зокрема й України. Тому важливим, на наш погляд, є дослідження зовнішньої енергетичної політики Російської Федерації, особливостей її перспективного розвитку, пошук в ній місця України та розробка обґрунтованих пропозицій для органів виконавчої влади, що можуть бути враховані під час формування сучасної та перспективної національної енергетичної політики. Звичайно, обсяги журнальної статті не дають можливості належним чином розглянути всі аспекти зовнішньої енергетичної політики РФ та їх вплив на енергобезпеку України, тому зосередимось на аналізі відносин щодо вуглеводневих ресурсів, до яких традиційно відносять нафту та природний газ. Останній, як відомо, може реалізовуватись на зовнішніх ринках

через мережеве постачання (трубопровідний) або у зрідженому стані, що дає змогу істотно збільшувати регіони його експорту, хоча потребує будівництва регазифікаційних терміналів (заводів) та забезпечення відповідною транспортною інфраструктурою.

Російська Федерація останнім часом значно активізує міжнародне співробітництво під час освоєння та розробки паливно-енергетичних ресурсів, будівництва сучасних об'єктів цієї галузі для їх видобування, збагачення (очищення), транспортування та споживання. Зазначені процеси повинні набути нового змісту відповідно до вимог Енергетичної стратегії Російської Федерації на період до 2030 р., що схвалена Урядом РФ 27 серпня 2009 року. Стратегію розроблено у контексті вимог Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації до 2020 р., що затверджена розпорядженням Уряду РФ від 17 листопада 2008 р. № 1662-р, вона є продовженням відповідної Енергетичної стратегії до 2020 р. та спрямована на досягнення передбачених завдань шляхом повноцінного забезпечення енергетичними ресурсами потреб національної

Власюк Олександр Степанович – доктор економічних наук, професор, директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Прейгер Давид Каспарович – доктор економічних наук, професор, радник Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Прогноз видобутку нафти до 2030 р. за етапами, млн. т*

Показник	2005 р. фактично	I етап	II етап	III етап
Видобуток нафти, всього	470,2	512 – 529	535 – 595	530 – 600
Зростання, % до 2005 р.	100	109 – 112	114 – 127	113 – 128
За регіонами				
Північ, Північний Захід	24,5	33 – 35	35 – 45	40 – 50
Поволжя	52,2	51 – 52	45 – 50	34 – 39
Урал	49,1	47 – 49	32 – 36	25 – 30
Кавказ, Прикаспій	5,3	9 – 13	20 – 22	22
Тюменська область	320,2	306 – 313	305 – 322	293 – 331
Томська область	14,1	16	15	14 – 15
Східний Сибір	0,2	16 – 31	52 – 70	75 – 80
Далекий Схід	4,4	31 – 32	32 – 36	27 – 33

* I етап закінчується орієнтовно у 2012 – 2014 рр., II – у 2020 – 2022 рр., III – у 2030 р. // *Energy_Strategy_to_2030_project.rtf*

економіки та зростання ефективності зовнішньої енергетичної політики. Стратегічна мета зазначеної політики – забезпечення максимально ефективного використання енергетичного потенціалу країни, можливостей міжнародної діяльності у сфері енергетики для повноцінної інтеграції у світові енергоринки, зміцнення позицій на них та отримання найбільшої вигоди для національної економіки.

Стан і проблеми розвитку ресурсної бази вуглеводневих. Відомо, що Російська Федерація має істотні запаси енергетичних ресурсів: їй належить 26,6% світових запасів природного газу, від 6,2 до 13% (за різними оцінками) розвіданих запасів нафти, близько 20% запасів кам'яного вугілля. Ресурси нафти можуть забезпечити протягом 20 – 25 років її видобуток на нинішньому рівні, однак для цього слід активно освоювати нові родовища та збільшувати процент видобутку на діючих. Загалом по країні початкові запаси нафти відпрацьовані на 50% (на великих родовищах – майже на 60%), в європейській частині – на 65%, зокрема в Урало-Поволзькому регіоні, де видобувається близько 85% нафти, – на 70%. Найгострішою проблемою у нафтовій сфері РФ є те, що і загалом по країні, і за головними нафтовими компа-

ніями поточний видобуток на 77% забезпечується за рахунок експлуатації великих родовищ, залишкові запаси яких становлять лише 8 – 10 років. Це потребує введення нових потужностей, частка яких у головних видобувачів коливається від 30 до 65%, причому більшість запасів зосереджено у середніх та малих родовищах, які є переважно важко видобувними та потребують значних витрат на освоєння (зміна обсягів та географії видобування нафти у період до 2030 р. наведено у табл. 1).

Разом з тим аналіз свідчить, що держава та нафтові компанії, як і паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) країни загалом, не мають достатньо коштів для фінансування потрібних проектів з розвитку сировинної бази: в останні п'ять років завдання з Енергетичної стратегії до 2020 р. за цим показником виконано лише на 60 відсотків. На наше переконання, ці обставини унеможливають реалізацію в повному обсязі також завдань нової Енергетичної стратегії РФ, відповідно до якої у галузі ПЕК за 20 років слід інвестувати 1,8 – 2,2 трлн. дол. США (у цінах 2007 р.), а з урахуванням інвестицій у сферу енергозабезпечення – 2,4 – 2,8 трлн. дол. США. Враховуючи ситуацію у сфері нарощування ресурсів та їх видобутку Міністерство

природних ресурсів та екології РФ змушено було затвердити наказом від 16 липня 2008 р. № 151 скореговану «Довгострокову Державну програму вивчення надр і відтворення мінерально-сировинної бази Росії на основі балансу споживання та відтворення мінеральної сировини», у якій прогнозні показники до 2020 р. приведено до реальних можливостей (це стосується насамперед великого газового родовища на о. Ямал, де лише наприкінці 2008 р. розпочалося облаштування першої експлуатаційної свердловини на Бованенківському родовищі та прокладання системи газопроводів Бованенково – Ухта) та передбачено створення центрів економічного зростання у східних регіонах РФ і в зонах особливих геополітичних інтересів держави.

Російська Федерація має найбільші у світі запаси природного газу (ми не аналізуємо запаси метану у вугільних басейнах, оскільки вони офіційно не прийняті до державного балансу). За наявною інформацією, прогнозні ресурси природного газу РФ оцінюють у 165,0 трлн. кубометрів, у тому числі на шельфі – 63,8 трлн. кубометрів, а розвідані балансові запаси промислових категорій А+В+С₁ станом на 01.01.2007 р. дорівнювали 47,8 трлн. кубометрів, з них на шельфі – 6,3 трлн. кубометрів. За розрахунками, достовірних запасів вистачить на 77 років, а з урахуванням прогнозних – більш ніж на 200 років. Близько ³/₄ обсягів природного газу зосереджено у Західному Сибіру (головним чином Надим-Пуртаз), частка європейського континенту становить 16%, решта – Східний Сибір та Далекий Схід.

Проблеми у газовій сфері РФ пов'язані з тим, що ресурсні запаси головних родовищ, що розробляються, знаходяться у Західному Сибіру (найбільші – Медвеж'є, Уренгойське, Ямбурзьке), звідки ще за радянських часів прокладено ефективні газотранспортні артерії до європейської частини РФ загальною пропускною спроможністю до 600 млрд. кубометрів на рік, які далі через Україну та Білорусь спрямовані до східноєвропейських країн. Нині ці родовища відпрацьовано на 65 – 75% (це так звана стадія активного падіння видобутку). Потрібно якнайшвидше оновити ресурсну базу, що передбачає розвиток її у Східному Сибіру, на Далекому Сході, а також у суворих природних умовах Півночі та Арктики. Крім цього, нові родовища, як правило, мають низьконапірний газ зі

збільшеною часткою жирних покладів, конденсатних та гелійвмісних видів, що потребує створення газопереробної (для очищення) та транспортної інфраструктури. За даними російських експертів, собівартість видобутку газу збільшиться у три рази (без урахування витрат на транспортну інфраструктуру).

Для виконання завдань Енергетичної стратегії до 2030 р. РФ має забезпечити розширене відтворення сировинно-ресурсної бази вуглеводнів з приростом запасів нафти обсягом 12 – 14 млрд. тонн та газу – на 16 – 20 трлн. кубометрів. При цьому слід враховувати, що попередньо оцінені запаси та ресурси на діючих родовищах Західно-Сибірської, Лено-Тунгуської та Тімано-Печорської нафтогазоносних провінцій дають можливість наростити не більш як 50% зазначених обсягів, а решту слід шукати на нових об'єктах. До них належать території континентального шельфу Баренцового, Печорського, Карського морів (розвідано близько 10%), а також Каспійського моря (розвідано майже 15%). Початкові сумарні запаси вуглеводнів континентального шельфу загалом оцінено у 92 млрд. т у. п. (16,5 млрд. т нафти та близько 75 трлн. кубометрів газу). Тільки глибоке буріння на нафту та газ у період до 2030 р. слід виконати в обсязі понад 40 млн. погонних метрів. Реалізація цих завдань сприятиме збереженню та навіть збільшенню видобутку й експорту вуглеводневої сировини і продуктів її переробки. Прогнозні параметри газової галузі наведено у табл. 2.

У 2008 р. РФ видобула загалом понад 1 млрд. т вуглеводнів (у нафтовому еквіваленті), в т. ч. 488,5 млн. т нафти (порівняно з 2007 р. децю знизилася) і 665 млрд. кубометрів природного газу (101,7% до рівня 2007 р.). Країна очолює світовий список експортерів трубопровідного природного газу, поділяє перше – друге місця із Саудівською Аравією з експорту нафти, є одним з найбільших їх експортером. В аналізованому році обсяги експорту нафти і нафтопродуктів перевищили 360 млн. т, газу – 195 млрд. кубометрів, або близько 30% видобутку, а вартість вивезених вуглеводневих ресурсів становила 310,1 млрд. дол. США, або близько 66% вартості всього товарного експорту (468,1 млрд. дол. США), у тому числі нафти експортовано на суму 161,1 млрд. дол. США, нафтопродуктів (4,5 млн. т бензину; 37,4 млн. т дизпалива та

Прогноз розвитку видобутку газу до 2030 р. за етапами, млрд. кубометрів*

Показник	2005 р., фактично	I етап	II етап	III етап
Видобуток газу, всього	641	741 – 751	880 – 895	935 – 945
За регіонами				
Тюменська область,	585	639 – 644	649 – 657	650 – 659
у т. ч. за районами				
Надим – Пуртазовський	585	597 – 601	488 – 489	314 – 315
Обсько – Тазовська губа	0	2 – 3	28	68
Большехетська западина	3	10	25	32
Ямал	0	29 – 30	115 – 116	244 – 236
Томська область	3	6 – 7	5 – 6	5
Європейські райони,	46	65 – 67	119 – 128	137 – 158
у тому числі:				
Прикаспій	0	8	22	22
Штокманівське родовище	0	9 – 10	51 – 60	71 – 92
Східний Сибір	4	10	52 – 55	64 – 65
Далекий Схід,	3	21 – 24	47 – 57	68 – 69
у тому числі:				
о. Сахалін	2	18 – 21	34 – 39	40 – 42

* *Energy_Strategy_to_2030_project.rtf*

40,9 млн. т мазуту) – на 79,9 млрд. дол., газу – на 69,1 млрд. дол. США [1].

Як бачимо, сировинна залежність Російської Федерації залишається міцною, і у найближчій перспективі альтернативи їй немає. Диверсифікуватимуться лише регіони видобутку вуглеводнів та шляхи вивезення сировини. Водночас рівень газифікації населених пунктів, особливо східних та північних районів, залишається низьким, що є однією з актуальних соціальних проблем держави. В експорті переважає продукція неглибокої переробки, з малим вмістом доданої вартості. Вирішити ці питання, навіть за цілковитого виконання Енергетичної стратегії до 2030 р., не вдасться, як і повноцінно залучити до паливного балансу метан вугільних шахт та ефективніше – попутний газ нафтових родовищ тощо.

За даними Федеральної митної служби РФ, обсяг експорту нафти у 2008 р. оцінювався

у 243,1 млн. т (94,1% до 2007 р.), у тому числі до країн далекого зарубіжжя експортовано 204,9 млн. т (92,6%), до країн СНД – 38,2 млн. т (103,1% до рівня 2007 р., що обумовлено насамперед збільшенням постачань до Білорусі. Експорт нафти до України зменшився, зростає постачання нафтопродуктів). Регіональна структура експорту має такий вигляд (за даними 2007 р.): 92,5% спрямовано до країн Європи (у т.ч. до України); 4,1% – до країн АТР; 0,8% – до США і близько 0,75% – до африканських країн та країн Близького Сходу. Експорт природного газу здійснюється також переважно до країн Європи, причому туди постачається (реекспортується) також газ, що закуповується РФ у середньоазійських країнах СНД (навіть за певної збитковості цих бізнес-операцій). Таким чином, близько 90% загального експорту вказаних енергоресурсів постачається до країн ЄС, чия енергетична залежність від зовнішніх постачань може сягнути до 2030 р. 70%

(з нинішніх приблизно 50%). За оцінками, власні енергоресурси країн ЄС становлять 3,5% світових запасів природного газу та близько 2% запасів нафти, зосереджених переважно у Норвегії та Великобританії, чого явно недостатньо для інтенсивного розвитку економіки та вирішення нагальних соціальних й інших проблем співтовариства (зазначимо, що чисельність населення ЄС становить майже 0,5 млрд. осіб, або близько 7,8 відсотка світового). За зростаючого споживання вуглеводневих ресурсів (нині споживається у 5 – 6 разів більше, ніж видобувається, а до 2020 р., за оцінками німецьких експертів [2], зросте на 70% і становитиме 515 млрд. кубометрів) ЄС дедалі більше потрапляє в енергетичну залежність від Російської Федерації, країн Північної Африки, Близького Сходу. Оскільки російське постачання вуглеводневих до країн ЄС здійснюється нині здебільшого через територію України, є сенс докладно проаналізувати стан, проблеми та перспективи зазначених відносин та їх можливий вплив на майбутнє України.

Енергодіалог РФ – ЄС, роль у ньому України. Країни Європейського Союзу енергетично залежні від зовнішніх постачань, і ця залежність зростатиме, тобто збільшуватиметься частка внутрішнього споживання вуглеводневих ресурсів, що надходять за імпортом. За даними російських дослідників [3], до 2020 р. власний видобуток природного газу країнами ЄС, що дорівнює нині 227 млрд. кубометрів, і при цьому газова залежність становить понад 60%, зменшиться до 162 млрд. кубометрів, а залежність збільшиться як мінімум до 67 – 70%. Щодо відносин з Російською Федерацією, то її частка у постачанні з третіх країн вуглеводневих ресурсів до ЄС вже становить 28,5%, а газу – до 40%.

Нафтова залежність країн ЄС визначається у понад 80%, головна частина імпорту надходить з країн ОПЕК, Російської Федерації, Норвегії та деяких інших постачальників. У довгостроковій перспективі зазначена залежність може зрости до 90% через подальше зменшення власного видобутку та збільшення споживання. Це означає, що Україна, територією якої пролягають потужні нафтопроводи з Російської Федерації, може залишитись вагомим транзитером, беручи активну участь у формуванні та реалізації нафтової політики Євросоюзу. Діюча нафтопровідна система України, головні частини якої збудовані за радянських

часів та 2001 р. доповнені нафтопроводом Одеса – Броди потужністю понад 14 млн. т, спроможна надійно забезпечувати транспортування цього ресурсу до європейських країн обсягом близько 66 млн. т на рік та до власних НПЗ. Реальні обсяги нафти, що надходять з РФ та Казахстану для транзитного переміщення до Європи, в останні шість років становили у сумі лише 202,6 млн. т, тобто транзитні потужності нафтотранспортної системи використані на 51,1%. Досі відсутня узгоджена позиція різних гілок влади в Україні щодо оптимального варіанта завантаження нафтопроводу Одеса – Броди та інших елементів інфраструктури Євразійського нафтотранспортного коридору (ЄАНТК), від чого держава не тільки втрачає потенційні прибутки, а й повагу і довіру з боку країн СНД та ЄС.

Російська Федерація тим часом реалізує нові нафтотранспортні проекти як на півночі країни, так і на півдні, що у перспективі можуть додатково зменшити завантаженість української системи (початок покладено ще 2001 р. розбудовою нафтопроводу Суходільна – Родіонівська в обхід території України, внаслідок чого вже 2002 р. обсяги прокачування російської нафти системою «Придніпровські магістральні нафтопроводи» скоротилися майже втричі). Нині РФ активізує будівництво системи БТС-2, зокрема нафтопроводу Унеча – Усть-Луга потужністю до 50 млн. т та відгалуження до НПЗ у Кірішах на 10 млн. т нафтопереробки з одночасним розвитком експортних терміналів у Приморську та Мурманську; нової траси Бургас – Александруполіс (ще треба довести її конкурентоспроможність за збільшення надходжень до Чорного моря нафти з Каспію, зокрема через КТК та від Азербайджану); дала згоду на розширення потужностей КТК, уклала угоду щодо розбудови нафтопроводу Самсун – Джейхан; розглядається можливість приєднання до БТД; забезпечується надлишок транспортних можливостей від 37 до 94 млн. т (до 2030 р.). Усі ці потоки оминають територію України і призведуть до подальшого скорочення обсягів транзиту нафти. У такій ситуації державі слід наполегливіше відстоювати національні інтереси в рамках ГУАМ, у переговорному процесі з ЄС щодо зміцнення позицій у євразійському енергетичному просторі від Балтійського до Каспійського моря. Не виключено, що союзником, окрім Польщі та країн Балтії, може стати Білорусь, яка намагатиметься збільшити свої транзитні

потужності, перекачуючи каспійську нафту до Балтійських країн з використанням можливостей українського нафтопроводу Одеса – Броди, навіть якщо це не схвалюватиме Російська Федерація.

Якщо проаналізувати нові форми енергодіалогу між РФ та ЄС у нафтовій сфері, виявляється зростаюча експансія російських національних енергетичних компаній на європейському ринку та втрата інтересу до об'єктів власності в Україні. Правда, ці події відбуваються на тлі подальшого загострення корпоративних стосунків між українськими та російськими компаніями, один з яскравих прикладів яких продемонструвала ситуація навколо Укртатнафти. Невизначеними залишаються відносини щодо подальшої долі Одеського НПЗ, вибору та реалізації найоптимальніших шляхів транспортування до нього російської нафти. Водночас, з позицій можливого зміцнення національної енергетичної безпеки, Україні варто було б започаткувати свою експансію (на перших етапах – разом з російською компанією «ЛУКОЙЛ» або іншими суб'єктами господарювання РФ чи Казахстану, не виключено – й Азербайджану) у нафтопереробну промисловість та сферу реалізації нафтопродуктів країн Євросоюзу, насамперед Болгарії, Румунії, Словенії. «ЛУКОЙЛ», що є лідером за обсягами закордонних активів серед російських нафтових компаній, окрім України, володіє активами у нафтопереробці Румунії, Болгарії, Італії, має власну мережу АЗС з 2,2 тис. одиниць [4], інші активи, зокрема у спільному підприємстві з управління нафтопереробною компанією ISAB на Сицилії. На наше переконання, ці відносини можна було б використовувати під час видобутку та подальшої переробки українськими компаніями вуглеводневих ресурсів на територіях країн Північної Африки та Близького Сходу.

Слід зазначити, що енергетичний діалог між РФ та ЄС, започаткований 2000 р., став невід'ємною складовою переговорів, які здійснюються на регулярній основі під час самітів «Росія – ЄС» та постійно діючого Ділового енергетичного форуму «Росія – ЄС», до якого залучаються провідні енергокомпанії обох сторін.

Стосовно газових відносин енергодіалогу ЄС – РФ слід зауважити, що нині третина спожитого країнами Євросоюзу газу є російським, про що свідчать розрахунки, наведені в табл. 3.

Понад 80% російського експорту до країн Європи здійснюються територією України (наприклад, у 2008 р. він становив 116,9 млрд. кубометрів, план на 2009 р. – 120,1 млрд. кубометрів. Нагадаємо, що пропускна спроможність української ГТС на виході дорівнює 178,5 млрд. кубометрів, у тому числі до країн Європи – 142,5 млрд.). На жаль, нині не можна гарантувати збереження існуючої транзитної ролі України в перспективі, а тем більше – її зростання.

Періодичні конфлікти між РФ та Україною щодо транзитних функцій у газовій сфері обумовлюють виправдане занепокоєння європейських споживачів та намагання знайти більш контрольовані транзитні маршрути. Наочно цю тезу підтверджують дані за ІІІ квартал 2008 р., коли загальне споживання природного газу країнами Європи скоротилося на 8,8%, а імпорт російського газу зменшився на 21,5% (до країн далекого зарубіжжя, статистика РФ не відносить до нього держави колишнього СРСР – Латвію, Литву, Естонію, Молдову, було експортовано 45,1 млрд. кубометрів, тоді як роком раніше – 56,2 млрд. кубометрів, або майже на 20% менше).

Звідси зменшення транзиту газу через Україну у зазначеному кварталі близько на чверть від обсягів річної давнини. В Європі російський газ заміщувався постачаннями з інших країн, включаючи більш дешевий на той час зріджений газ та використання запасів підземних сховищ газу. Можна припустити, що це реакція на події початку 2009 р. навколо газових питань, що виникли між РФ та Україною. Підписані 19 січня того року газові контракти не є рівноправними, вони дискримінаційніші для України, про що зазначено у листі Президента України до Президента РФ від 19 листопада 2009 р. [5].

Разом з тим неупереджений аналіз ситуації під час газового діалогу між Україною та Російською Федерацією, між ними та ЄС і в 2006 р., і особливо в 2009 р., шляхи та процедури вирішення суперечностей довели безпорадність країн Європи, що могли або постраждали від недоотримання газу, існуючої Енергетичної хартії та транзитного Договору до неї. Відповіддю є рішення уряду РФ відмовитись від подальшої співпраці на енергоринку згідно з вимогами цих документів (у серпні 2009 р. В. Путін видав відповідне розпорядження для росій-

Енергетична залежність країн Європи від експорту газу з РФ у 2008 р.*

Країна	Внутрішній видобуток, млрд. м ³	Балове споживання, млрд. м ³	Імпорт, млрд. м ³			Енергетична залежність**, %		Експорт, млрд. м ³
			Загальний	з РФ (Газпром)	Частка РФ, %	Загальна	Від РФ***	
Німеччина	15,6	102,5	95,3	38,0	39,9	84,1	43,7	13,6
Італія	10,0	92,5	83,9	22,4	26,7	90,4	27,2	0,3
Великобританія	83,6	115,6	41,6	20,9	50,2	25,2	65,3	12,5
Франція	1,1	53,0	53,3	10,9	20,5	97,7	21,0	1,4
Угорщина	2,8	14,4	13,4	8,9	66,4	86,7	76,7	1,0
Чехія	0,2	9,4	10,3	8,0	77,7	98,7	87,0	1,1
Польща	4,9	16,8	12,2	7,9	64,8	72,9	63,4	0
Нідерланди	81,8	48,1	23,6	6,7	28,4	Має надлишок	59,0	57,4
Словаччина	0,1	6,2	6,2	6,2	100	96,2	100	0,2
Австрія	1,8	9,6	11,5	5,8	50,4	86,3	74,4	3,2
Фінляндія	0	5,3	5,3	4,8	90,6	100	90,6	0
Румунія	12,5	16,1	4,9	4,2	85,7	30,6	100	0
Болгарія	0,2	3,7	3,7	2,9	78,4	100	82,6	0
Греція	0	4,6	4,7	2,8	59,6	100	60,9	0
Словенія	0	1,1	1,1	0,6	54,5	100	54,5	0
Литва	0	3,5	3,4	0	0	96,6	0	0
Латвія	0	1,8	1,4	0	0	80,0	0	0
Естонія	0	1,0	1,0	0	0	100	0	0
ЄС-27****	227,0	588,1	457,6	151,0	33,0	61	41,8	97,2

* Складено та розраховано за даними: Диверсифікаційні проекти в енергетичній сфері України: стан, проблеми і шляхи реалізації // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 6. – С. 5; Газпром в вопросах и ответах. – <http://gazprom-questions.ru/inddef.php?=#34#top>

** Визначено з урахуванням зміни залишків, імпорту та експорту.

*** Розраховано як відсоток імпорту з РФ до внутрішнього споживання за винятком власного видобутку.

**** У таблиці не відображено країни ЄС, що не отримували у 2008 р. мережевий газ з РФ (Данія, Кіпр, Мальта, Ірландія, Бельгія, Люксембург, Португалія, Іспанія, Швеція). Газ постачався до європейських країн – не членів ЄС: Україна – 66,2 млрд. кубометрів; Білорусь – 21,1; Молдова – 2,7; Сербія – 2,2; Хорватія – 1,2; Боснія та Герцеговина – 0,3; Швейцарія – 0,3; Македонія – 0,1 млрд. кубометрів. Загальне постачання газу з РФ до країн так званого далекого зарубіжжя у 2008 р. становило 158,4 млрд. кубометрів.

ських іноземних представництв щодо повідомлення країн перебування про відзив підпису Російської Федерації, хоча РФ свого часу не ратифікувала їх). У квітні 2009 р. РФ запропонувала альтернативний варіант «Концептуальний

підхід до нової правової бази міжнародного співробітництва в сфері енергетики (цілі та принципи)», який обговорювався, однак не знайшов підтримки з боку країн ЄС. Остаточна оцінка документа може бути викладена наприкінці

2009 року на конференції з проблем Енергетичної хартії, у якій візьме участь Україна. У липні 2009 р. вона ратифікувала Поправки до торговельного положення Договору до Енергетичної хартії, яку незабаром буде введено в дію (Україна є 34-тою державою, а для запровадження потрібно 35). Тому виконавчі органи України – Кабінет Міністрів України, Мінпаливенерго із залученням компанії «Нафтогаз України» могли б детально проаналізувати російські пропозиції та з урахуванням національних інтересів у сфері забезпечення енергетичної безпеки висловитися щодо них, пам'ятаючи, що РФ у найближчі десятиріччя залишиться головним енергостачальником для української економіки.

Зовнішньоенергетичну діяльність у європейському напрямку Російська Федерація здійснює переважно через національні або транснаціональні енергокомпанії (ТНК). Головною сферою поки залишається експорт енергоносіїв. Так, тільки три потужні компанії: згадана «ЛУКОЙЛ», «Газпром» та ТНК-ВР у 2007 р. експортували енергетичних ресурсів на 157 млрд. дол. США, що становило 44% загального вивозу товарів РФ (352,5 млрд. дол.) [6]. У 2008 р. ці показники ще підвищилися завдяки зростанню цін реалізації енергоносіїв: якщо 2007 р. «Газпромом» було експортовано 191,9 млрд. кубометрів газу на суму 44,8 млрд. дол. США (середня ціна 1000 кубометрів становила 233,66 дол. США), то вже 2008 р. при експорті 195,4 млрд. кубометрів отримано 69,1 млрд. дол. США за середньою ціною 353,69 дол., тобто у понад 1,5 разу більше. Однак дедалі активнішими є інвестиційна діяльність за кордоном, придбання акцій розподільчої мережі.

Зокрема, активи ТНК «Газпром» розміщено у 16 країнах ЄС. Кошти вкладають у сферу транспортування, зберігання та реалізації газу, виявляють інтерес також до активів з нафтопереробки та об'єктів електроенергетики. До пріоритетних проектів належить «Північний потік», де вона має 51% активів СП Nord Stream AG (німецькі компанії Wintershall Holding і E.ON Ruhrgas – по 20% акцій, голландська Gasunie – 9%), будівництво ПСГ на території Німеччини, газопровід «Південний потік», що 2015 р. має з'єднати Російську територію з Південною Європою (вартість проекту від 19 до 24 млрд. євро. Разом з «Північним потоком» створюють замкнене газове кільце, за

допомогою якого РФ зможе втручатися у баланс газопостачання до будь-якого європейського споживача), друга нитка газопроводу «Блакитний потік» тощо. Основу експортної стратегії «Газпрому» становлять єдиний експортний канал та система довгострокових контрактів на поставку газу, які, на думку російських експертів, у перспективі зростуть не менш ніж на 100 млрд. кубометрів, однак підуть до Європи поза Україною (ми не зосереджуємося на проблематичності для РФ процесу виконання всіх домовленостей щодо постачання газу його джерелами, адже відомо, що максимальний обсяг закупівлі середньоазійського становитиме на рік не більш як 100 – 120 млрд. кубометрів, одночасно збільшиться внутрішнє споживання у країні, тому, за розрахунками російських аналітиків, дефіцит газу може скласти 270 млрд. кубометрів).

Російській Федерації вдалося досягти домовленостей з Туреччиною щодо використання її морської економічної зони для прокладання нового газопроводу «Південний потік» (потужність до 63 млрд. кубометрів на рік), газ з якого частково реекспортуватиме Туреччина, сприяючи тим самим зміцненню її транзитної ролі. Такий шанс мала й Україна, однак ним не скористалася. Натомість Туреччина стає вагомим учасником у реалізації Російською Федерацією свого експортного потенціалу щодо вуглеводневих ресурсів.

Більшість російського природного газу, що реалізується в Європі, надходить туди за довгостроковими – на 25 років – контрактами, що укладаються переважно на міжурядовому рівні. Періодично дія цих контрактів пролонгується, що є свідченням обопільної згоди на продовження енергетичного співробітництва. Лише у 2006–2007 рр. це сталося стосовно угод з Gaz de France (Франція) – до 2031 р.; E.ON Ruhrgas (Німеччина) – до 2035 р.; OMV (Австрія) – до 2027 р.; Eni (Італія) – до 2035 р.; RVE Transgaz (Чехія) – до 2036 р. (тут з 2010 р. планується збільшити постачання з 7,5 до 9 млрд. кубометрів на рік). У листопаді 2006 р. «Газпром» та Ені підписали угоду про стратегічне партнерство, відповідно до якого російська ТНК отримала можливість з 2007 року здійснювати прямі постачання газу на італійський ринок з поетапним збільшенням обсягу до 3 млрд. кубометрів до 2010 року. Аналогічні відносини має «Газпром» з іншими великими газозабезпечуваль-

ними компаніями ЄС (у Німеччині, Франції), однак загалом перспективи російсько-європейського енергетичного співробітництва нині залишаються напруженими. Деякою мірою це позначається й на українсько-європейських газових відносинах, насамперед на вже досягнутих домовленостях щодо модернізації української ГТС (реалізація технічних, технологічних та організаційних заходів) за участі та фінансової підтримки Євросоюзу.

Для збільшення видобутку природного газу на нових родовищах, насамперед на півночі Російської Федерації, активізації проектів щодо зрідженого природного газу (Генеральна схема розвитку газової промисловості РФ на період до 2030 року передбачає постачання російського ЗПГ до ринків США, Європи та АТР у діапазоні: 23 – 52 млрд. кубометрів у 2015 р., 49 – 89 млрд. – у 2020 р. та 66 – 97 млрд. кубометрів – починаючи з 2025 року [7].) тощо потрібні величезні кошти (за деякими оцінками, лише «Газпрому» для газових родовищ – 75 млрд. дол. США), які вона зможе віднайти лише у країнах ЄС, що має налаштувати державу на розширення співробітництва з якомога більшою кількістю країн, виконуючи при цьому європейське законодавство, яке дедалі стає жорсткішим. Мета заходів ЄС у сфері законодавства (з останніх новин – так званий «третій пакет») полягає у намаганні зменшити частку імпорту енергоносіїв з РФ шляхом диверсифікації джерел та шляхів їх надходження, в тому числі з країн Центральної Азії, Африки, Близького Сходу, реалізації проектів, що дають можливість підвищувати енергоефективність господарства, протидії створенню міжнародних газових угруповань на зразок нафтової ОПЕК. Для цього ЄС підтримує наміри щодо будівництва нових газотранспортних артерій (Транскаспійського, Nabucco), розвиток регазифікаційних терміналів для поводження із ЗПГ тощо. Зазначені трубопроводи можуть зменшити обсяги транзиту російського газу через територію України, а залучення її (України) до нових схем енергопостачання ЄС є сумнівним.

На нашу думку, для Російської Федерації шлях тут лише один – допуск європейських компаній до своїх родовищ на засадах обміну активами та прогресивними технологіями. Такі дії очікуються між «Газпромом» та італійською компанією ENI, німецькими E.ON та Wintershal, голландською Nederlandse Gasunie, іншими

компаніями. Для України, яка, на жаль, досі активно не співпрацює ані з російськими, ані з європейськими компаніями, дуже важливо, щоб російсько-європейське енергетичне співробітництво не впливало негативно на українсько-російські економічні, насамперед енергетичні та політичні, відносини. Нині Уряд України разом з представниками Російської Федерації опрацьовують параметри можливої участі РФ у модернізації ГТС у рамках підписаної у Брюсселі 23 березня 2009 р. спільної декларації України та Єврокомісії.

Українська держава досі не має довіри з боку ЄС і РФ щодо надійності нафто- та газопостачання, про це свідчить згода керівників компаній ENI, Gaz de France Suez, E.ON Ruhrgas створити за пропозицією В. Путіна від 15 січня 2009 р. консорціум, який забезпечував би доставку російського газу територією України до Європи, та підписаний 16 листопада 2009 р. між ЄС та Російською Федерацією Меморандум про механізм раннього попередження в енергетиці, до якого Україну не залучили (хоча давно відомі пропозиції Української держави щодо створення «трикутника інтересів» постачальників – транзитерів – споживачів). «Газпром» реалізує заходи з розбудови на території ЄС нових потужних підземних сховищ газу на шляхах майбутніх газопотоків, насамперед в Угорщині, Сербії, Словенії.

Незважаючи на виняткову роль ГТС України (разом із замкненою системою ПСГ) та її нафто-транспортної системи у забезпеченні транзиту російських вуглеводневих ресурсів до країн Європи, державні структури України практично досі не входять до жодного енергетичного угруповання, що створені або створюються спільно з російськими компаніями. Однак саме через такі угруповання український ПЕК міг би долучатися до прогресивних технологій в енерговиробництві, транспортуванні ресурсів, реалізації завдань енергозбереження, диференціації джерел та видів енергоносіїв, тобто до необхідних заходів та механізмів зміцнення власної енергетичної безпеки. Потрібно поліпшити клімат для іноземних інвестицій в енергетичну сферу України, які доцільно спрямувати на збільшення власного видобутку ресурсів на суші та шельфі, вдосконалення енерготехнологій, структурну перебудову економіки країни загалом.

Російська практика свідчить, що на європейські енергетичні ринки виходять не лише потужні ТНК, а й компанії з меншими активами, наприклад, «Сургутнефтегаз», що у 2009 р. придбала 21,2% акцій угорської компанії MOL за 1,4 млрд. євро. Намагається придбати акції електрогенеруючих компаній країн ЄС РАО «ЕЭС», «Газпром» та ін. На ринок виходять також середні фірми РФ, зокрема, «Синтез», «Ренова», «Промышленные инвесторы». Разом з тим в енергетичному діалозі між суб'єктами РФ та ЄС виникають труднощі, пов'язані насамперед із дбайливим захистом Євросоюзом цілісності енергетичного сектору, збереженням власного впливу на його діяльність, побоюванням збільшити свою енергетичну залежність від російського капіталу (намагання «Газпрому» придбати акції англійської компанії Centrica). Дійшло навіть до внесення поправок до чинного законодавства, що дає право державі накладати вето на угоди, які можуть, на думку чиновників, загрожувати безпеці країні. Є й інші прецеденти (придбання «Газпромом» акцій Lietuvos dujos, «ЛУКОЙЛом» – іспанського концерну Repsol тощо). Думається, що Україна могла б вже багато разів застосувати аналогічне право в енергетичній сфері, насамперед при відчуженні більшості вітчизняних НПЗ та передаванні їх під контроль російським бізнесменам у 1990-х рр. Нині деякі з них намагаються повернути під контроль українських компаній, однак споживачі нафто-

ресурсів від цього нічого не виграють. На нашу думку, зміцнити свою енергетичну незалежність Україна могла б через спільний з російськими та європейськими компаніями розвиток вітчизняної нафтопереробки для збільшення виходу чистих нафтопродуктів, зменшення навантаження на довкілля, модернізацію та розширення потужностей вітчизняної ГТС, повніше задоволення потреб економіки у продуктах високої якості в енергетичних галузях.

Джерела

1. *Коржубаев А.* Розсип – Китай: без равновеликих уступок // НГВ. – 2009. – № 15 – 16. – С. 23.
2. *Deutsche Welle.* – <http://www.dw-world.de/dw/article/0...3948241.00.html>
3. *Мировой рынок природного газа: сегодня и завтра.* – www.ref.uz/download.php?id=2340
4. *Хейфец Б.* ЭнергодIALOG Розсип – ЕС: корпоративный срез // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 8. – С. 14.
5. *Лист Президента України до Президента Російської Федерації від 19 листопада 2009 року.* – <http://www.president.gov.ua/news/15754.html>
6. *Российский бизнес за рубежом: динамика развития.* – М., 2008. Ноябрь. – С. 3, 21. – <http://www.skolkovo.ru/content/view/440/41/lang,ru/>
7. *Виноградова О.* Рынок СПГ: кто не успел, тот опоздал // НГВ. – 2009. – № 15 – 16. – С. 31.